

21. YÜZYILDA 'MİLLİYETÇİLİKLER MESELESİ' ÜZERİNE (3)

Dr. Ersin Doyran

Referans için: Doyran, Ersin. "21. Yüzyılda 'Milliyetçilikler Meselesi' Üzerine (3)". INSAMER Analiz. 06.06.2022.

 Analiz

"Haraçtan vergiye, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime, itaatten asimilasyona geçiş döneminde, devletler genellikle nüfuslarını homojenleştirmek ve ortak diller, dinler, para birimleri ve hukuk sistemleri dayatmanın yanında birbiriyle bağlantılı ticaret, ulaşım ve iletişim sistemlerinin inşasını teşvik etmek üzerinde durmuşlardır."

Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States*, 1990

"Devletin rolüne dair bu yeni algı, kökten bir dönüşümü temsil ediyordu.

Öncesinde devletin etkinlikleri,... hükümdarın serveti ve gücüne katkıda bulunan eylemlerle sınırlıydı. Devletin merkezî amaçlarından birinin toplumun tüm üyelerinin geliştirilmesi olduğu fikri oldukça yeniydi... Yönettiği nüfusun becerilerini, sağlığını, yurttaşlık ahlakını ve çalışma alışkanlıklarını geliştiren bir devlet, vergi tabanını da genişletir, ayrıca sahaya daha iyi ordular çıkarırdı... Bu dönüşümün temel ön koşullarından biri, toplumun devletten ayrı ve bilimsel olarak tanımlanabilecek, somutlaştırılmış bir nesne olarak keşfiydi... İlerici bir

ulus devlet, yeni tinsel bilimlerin en ileri teknik standartlarına göre toplumunu mühendisliğe tabi tutmaya başlayabilirdi..."

James C Scott, Seeing like a state, 1998

21. yüzyılın ilk çeyreğini geride bırakmaya hazırlanırken, insanlık büyük bir buhranın içinde olduğu hâlde, hükümlanlık (sovereignty) ve milliyetçilik (nationalism) soruları tarafından âdeta kuşatılmış durumda. İnsan onuru dünyanın pek çok köşesinde ayaklar altında çığnırken, bu onuru sadece ve sadece 'insan' olmada ve kalabilmede aramak yerine o veya bu aidiyete mensup bulunmayı fetişleştirenler tarafından yeryüzü neredeyse bir cehenneme dönüştürölmek üzere. Günümüzde, her alanda yaşanan hızlı değişim ve dönüşümlere rağmen, hâkim toplumsal-politik örgütlenme biçimi olarak varlığını sürdüren 'ulus-devlet', bireyin ve toplumun yaşam alanını ve bu alanın sınırlarını sadece düzenleyip biçimlendirmekle yetinmez; bunu mümkün merteye kısıtlayıp her an kontrol edebileceği türlü mekanizmaları geliştirir, devreye sokar. Bu durum, 'ulus-devlet'lerin hükümlanlık anlayışlarının doğrudan bir sonucudur. Hükümlanlık nesnelere üzerinde tam ve mutlak bir hâkimiyet gerektirir. 'Ulus-devlet' tanımı gereği, belirli sınırlara sahip bir toprak parçası

üzerinde meşru -meşruiyetinin kaynağı tartışılabilir olmakla beraber- kabul edilmiş bir egemenlik hakkını öncelikle ve özellikle kendi 'ulus'u üzerinde uygulamaya koyar. Hükümlanlığın 'ulus' tabir edilen, belirli bir coğrafyada mukim insan toplulukları üzerindeki ilk tezahürlerini onların düşünüş, duyuş ve inanç biçimleri çerçevesinde gözlemlemek şaşırtıcı mıdır?

Modern devletin tebaasını -ulusunu- gözetlemek ve her yapıp ettiğini kayıt altına almak yönündeki takıntılı arzusu, onu hâkimiyeti altındaki kitleleri basit bir biçimde tekdüzeleştirip standardize etmeye, bir başka ifadeyle aynılaştırmaya itmiştir. Buna dönük en etkili ve kapsamlı organizasyon her dönemde öncelikle 'eğitim' olmuştur. Bugün de öyledir. Bir 'ulus'a ait olmanın, bu bütünüün parçası olmanın ne ifade ettiği ile ilgili ilk 'inanç'lar okulda edinilir. Ulusun geleceğini yapması ümit edilen küçük ve genç bireylerin ulusla ilk tanışıklıkları ve bağları da bağlılıkları da yine okulda kurulur. Bu nedenle modern eğitim süreçlerinin temel -belki en öncelikli- kamusal işlevlerinden biri 'iyi ve makbul vatandaşlar' yetiştirmek olmuştur. Böylece 'okul alanı' (school space) özel ve kamusal alanlar arasında bir ara alan, geçiş alanı sağlayarak ulusal hükümlanlığın ve onun resmî doktrini konumundaki 'otoriter

yüksek milliyetçiliğin' deneysel bir uygulama imkânı bulduğu çok özel bir mekâna dönüşür. Devletlerin ve milliyetçiliklerin karşılıklı olarak çok daha geniş, girift ve çok-faktörlü global bir ilişkiler ağı içerisinde birbirlerini sürekli beslediği bir yüzyılda zorunlu eğitim, ulusun parçalarının düşünüş, duyuş ve inançlarını biçimlendirmede politik elitler için vazgeçilmez önemini korumaktadır. Bir başka ifadeyle bütün bir "eğitim sistemini ve onun aracılığıyla hayata geçirilen tüm kurumsallaşma ritüellerini [sisteme kabul edilme, mezuniyet, diploma töreni vs.] düzenleyen devlet, bu sayede sadece ... toplumsal hiyerarşileri değil, aynı zamanda bu toplumsal yapıların ve toplumsal hiyerarşilerin algılandığı zihni yapıları da inşa eder." [1]

Homojen ve tek bir vücut olmuş ideal ulus fikri, politik elitler ve iktidarlar için müthiş bir cazibeye sahip olsa da acaba gerçekliği mümkün bir toplumsal proje midir? 19 ve 20. yüzyıllarda devlet yönetimlerinin mesailerinin büyük kısmı bu proje için harcanmıştır. Ne var ki bütün toplumsal mühendislik girişimlerinde olduğu gibi devletlerin en büyük fiyaskoları da bu alanda yaşanmıştır. Toplumsal gerçekliğin kendi doğal seyrine yapılan, bir kısmı oldukça sert ve cebri müdahaleler bazen büyük facialarla sonuçlanabilmiştir.

[2] Öte yandan 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler'ci liberal kapitalist devlet anlayışı da en az bürokratik müdahaleci anlayış kadar tehlikeli ve yıkıcı toplumsal sonuçlara gebe dir. Günümüzde bir yandan sınır tanımaksızın ve merhametsizce uygulamaya konulan neoliberal politikalar diğer yandan insan onurunu ve mahremiyetini hiç sayarak kullanıma sokulan yüksek teknoloji ve yapay zekâ (AI), ulus-devletlerin kontrolünde kendi halkları üzerindeki tahakkümü ileri boyutlara taşıırken, toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliğin haklı ve meşru çıkarılmasına hizmet etmektedir. Böylece yeni-kapitalizm, ileri teknoloji ve 'kültürel fark'ı fetişleştiren yeni milliyetçi-ırkçı cereyanlar; çağımızın daha önce hiç görülmedik biçimde muazzam büyüklükteki nüfusların sürekli denetim ve gözetleme altında tutulduğu bir zaman dilimi olarak hatırd a tutulmasını, gündeme getirilmesini gerekli kılmaktadır.

Liberalizm ve ulus (-devlet) fikri arasındaki derin ilişkiye dair daha önceki yazılarımda birkaç tarihsel noktaya işaret etmiştim. Yine de bu ilişki özellikle son yarım yüzyıl içerisinde bugünkü kadar ayan beyan ortaya konulmamıştı. 1989 yazında Francis Fukuyama, The National Interest dergisi için meşhur makalesi "The End of History?"'yi kaleme aldığı nda [3]

Batı tarzı liberal demokratik modelin evrensel zaferi ve geçerliliği konusunda kafasında hiçbir şüphe taşıymıyordu. Otuz küsur yıl sonra bugün Fukuyama, liberalizmin düşüşünü ve onun ciddi bir tehlike içerisinde olduğunu tartışıyor. [4] Ama belki daha ilginç olan nokta şu ki; Fukuyama, liberalizmin düşüşünün faturasını milliyetçiliğin yükselişine ve milliyetçi politikacılara keserken çareyi 'millet'e (nation) ve 'millî kimliğe' sığınmada/dönmede buluyor:

“(Bu nedenle) liberaller için ulus fikrinden vazgeçmemek [bugün] çok daha önemlidir. Gerçekte, [liberaller] hiçbir şeyin liberalizmin evrenselliğini ulus-devletler dünyası ile bağdaşmaz hâle getirmediğini kabul etmelidirler. Ulusal kimlik esnektir ve liberal özlemleri yansıtacak ve geniş bir halk kitlesi arasında bir topluluk ve amaç duygusu aşılacak biçimde şekillendirilebilir.”

Fukuyama liberalizmin “evrenselliğinin” -daha doğru bir ifadeyle yersiz yurtsuzluğunun- “manevi bir boşluk” (spiritual vacuum) doğurduğunu savunurken; bu boşluğa çare olarak sarıldığı “millî kimliğin daha iyi ve daha kötü formları” olduğu, dolayısıyla bunlar arasında da seçici davranılması gerektiği konusunda uyarıda bulunuyor. Sonuçta tüm kafa karışıklığıyla birlikte Fukuyama, liberalizmin bu ateşli havarisi, 21.

yüzyılın “küreselleşmiş dünyası” için ulus-devletler temelinde bir “liberal milliyetçilik” modelinin tek çıkış noktası olduğu düşüncesi ile karşımızda duruyor. Geline nokta da açık bir çaresizliğin dışavurumundan başka bir şey olmayan bu durum, milliyetçi politik elitlerin ve aydınların kendi pozisyonlarını savunurken başvurdukları ‘cici/iyi milliyetçilik’ - ‘yıkıcı/kötü milliyetçilik’ ayrımını andırdığı boyutta da ironikleşiyor.

Aslında Fukuyama'nın otuz yıl önce yaptığı gibi liberal demokrasinin insanlığın ulaşacağı nihai mükemmel sistem olduğu hayaline kapılıp zafer sarhoşluğu içerisinde alelacele ‘tarihin sonu’nu ilan etmesindense bugün ‘ulus’ fikrinin cazibesinin ve ‘ulus-devlet’ formunun küresel düzeyde hâlâ en etkili aktörlerden biri olduğu gerçekliğinin kabulü kayda değerdir. Ancak mevcut realite yine de bizim onu sorgulamamızın ve sorunsallaştırmamızın önünde bir engel olmamalıdır. Günümüzde ulus-devletlerin karşı karşıya bulunduğu en büyük meydan okumanın bir tür ‘kapsayıcılık sorunsalı’ (the problem of inclusivity) olarak formüle edilebileceği kanaatindeyim. Kapsayıcılık-dışlayıcılık tartışması pozitif hukuksal-politik alanı ilgilendirdiği kadar, hatta ondan daha çok normatif etik-insancıl boyutları içeren bir

tartışmadır. Okunması gereken bir Ortaçağ tarihçisi olan Joseph R. Strayer, modern (Avrupa-tarzı) devletin ortaya çıkışı ile ilgili eserinde[5] dikkat çekici bir değerlendirme yapar. Strayer, 1100 yılından sonraki süreçte tedricen ortaya çıkan Avrupa devletlerinin -özellikle de Fransız ve İngiliz devletlerinin- kendilerinden önceki ne imparatorluklara ne de şehir devletlerine benzediğini ileri sürer. Ona göre bu yeni tip devlet, imparatorlukların ve şehir devletlerinin güçlü taraflarını bir araya getirmede hayli başarılı olmuştur. Ancak Strayer'ın belki en özgün ve burada bizim konumuzla da ilgili katkısı, onun bu 'devlet' ile hükümlanlığı altındaki büyük ve heterojen nüfus yığınları arasındaki ilişkiye dair geliştirdiği tanımdır: Strayer'a göre, modern devletin ayırt edici temel niteliklerinden biri, kendine has mobilizasyon/seferberlik mekanizmaları geliştirmek suretiyle geniş halk kitlelerini bütünleştirebilmesinde, bir araya getirebilmesinde aranmalıdır. Bu duruma ne imparatorluklarda ne de şehir devletlerinde rastlanır. Modern ulus-devletin bu özel vasfının aynı zamanda bir manipülasyon ve denetleme mekanizması olarak işlediğini hatırd tutmak gerekir. Yine de devletin bu 'bütünleştiricilik' vasfı 'kapsayıcılık sorunsalı'nı ve ilişkili problemleri giderir mi?

Çağımızda 'milliyetçilikler meselesi'nin en karmaşık ve en zor alanlarından biri bu soru etrafında belirir. Baştaki eğitim konusuna dönecek olursak; ki modern devletin yurttaşları arasında ortak bir duyuş, düşünüş ve inanç manzumesi aşılması yoluyla etrafında bütünleşilecek bir vatanseverlik hissiyatının ve coşkusunun yaratıldığı bir 'üçüncü alan'dan bahsediyoruz; halkın çok büyük bir çoğunluğunu seferber ederek yüksek düzeyde ve genel itibarıyla gönüllü bir katılımın sağlanmasını başaran ulus-devletin gerek uzun eğitim süreçleri boyunca gerekse bu süreçlerin tamamlanması sonrasında bireylerin yaşamlarının farklı alanlarında onların türlü ihtiyaç ve beklentilerine ne ölçüde cevap verdiği iddia edilebilir? Geniş kesimlerin genel bir eğitim hedefi etrafında bir araya geldiği düşünülecek olsa bile ulus-devlet tarafından aynı yaş grubundaki tüm bireylere topluca bir paket olarak sunulan eğitim programının 'kapsayıcılığı' noktasında, en azından ciddi soru işaretleri olduğu, bilinen bir gerçektir. Eğitim meselesi önemli, fakat sadece bir örnektir. Yukarıda da vurgulandığı üzere ulus-devletin ve onun yaslandığı hâkim sosyo-politik kültürün ('ulusal kültür') ortaya çıkardığı kapsayıcılık sorunsalı, zamanımızın en acil ve en zorlu ahlaki-insani soru(n)larıyla yakından ilişkilidir.

Geçtiğimiz yüzyılın en özgün düşünürlerinden olan ve 1933 yılında Nazilerin iktidara gelmesi üzerine Almanya'dan ayrıldıktan sonra 1951 yılında Amerikan vatandaşlığı edinene kadar yaşamının 18 yılını 'vatansız' ve dolayısıyla bir 'vatan'a bağlı vatandaşlık haklarından yoksun olarak geçiren Hannah Arendt'e göre; 'modern devlet' modelini ifade eden ulus-devlet(ler) sistemi, tüm insanlara hitap eden ve hepsini kuşatan insan hakları ilkesi ile bir gruba, yani bir ulusa mensup olmayı ima eden ulusal hükümlerlik ilkesi arasındaki gerilim ve belirli durumlarda bu iki ilke arasındaki kesin bir çatışma durumu üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla ulus-devlet sistemi, kendi içinde daima dışarıda bırakmaya, dışlamaya [burada 'kapsayıcılık sorunsalı' olarak ifade ettiğim şey] dönük adaletsizlik tohumlarını bünyesinde barındırır.[6]

Arendt, henüz 1945'te, dünyayı enkaza çeviren büyük harpten sonra ama Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmadan önce şunu yazmıştı: "Filistin'deki Yahudilerin gerçek amacı Yahudilere ait bir anavatan yaratmaktır. Bu amacın asla bir Yahudi devletinin sözde egemenliğine kurban edilmemesi gerekir." [7] O, aynı yerde, "halkın egemenliği" ile "milliyetçi varoluş talebi"ni kesin bir biçimde birbirinden ayırmaktaydı.

'Halk egemenliği' ona göre, aynı etnik kökene sahip olsun olmasın, kendisini kendi kanunlarını yapan bir politik sistem olarak yapılandıran halk(lar)ın kendi kendisini örgütlemesine ve özgür politik iradesine karşılık gelir. Buradan yola çıkarak Arendt, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Filistin'de Arap ve Yahudi halklarından oluşan iki uluslu bir devletin gerçekleştirilebileceğini umut etmiş; benzer biçimde Akdeniz halklarından müteşekkil, yaygın bir yerel demokrasi temelinde oluşturulmuş yeni bir devlet sisteminin geliştirilebileceğini düşünmüş ve düşlemiştir.[8]

Arendt'in sunduğu ipuçlarını ve aynı zamanda çok yönlü bir düşünür olarak kafa karışıklığını bir çıkış noktası olarak alabiliriz. Yine de demokratik ve/veya cumhuriyetçi olsun olmasın her türden bir hükümlerlik ediminin tanımlayacağı, içeride veya dışarıda bırakacağı yeni birey ve topluluklar olacağını hatırimızdan çıkarmamak gerekiyor. Öyleyse kapsayıcılık sorunsalının meydan okumasına cevap verebilecek, mevcut sınırların berisinde ve ötesinde gerçek bir eşitlik ve adalete yönelecek bir hareket için modern devlet merkezli sistemin köklü bir şekilde sorgulanması ve aşılması gerekecektir. Bu mümkün müdür? Dördüncü yazıda zamanımızın bu yakıcı meselesi üzerine düşünmeye devam

edeceğiz. Bilmek gerek ki her imkânsız (gibi görülen) yeni bir mümküne imkân sunan bir kapı aralar. Yeryüzündeki tarihsel hareketin anlamı bu arayışta

ve birbiri üzerine açılıp kapanan bu kapıların her an yinelenen ve yenilenen varlığa sunduğu imkânda bulunabilir.

Sonnotlar

1. Pierre Bourdieu, Devlet Üzerine – College de France Dersleri (1989-1992), çev. Aslı Sümer (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 223.
2. Konuyla ilgili oldukça kapsamlı ve ufuk açıcı eserinde James C. Scott, Sovyetler'den Tanzanya ve Brezilya'ya kadar birçok örneği detaylı bir şekilde analiz ederken modern devletin serüvenini de gözler önüne seriyor; bk. James C. Scott, Devlet Gibi Görmek: Bazı Toplumsal Kalkınma Planlarının Başarısızlık Hikâyeleri, çev. Ozan Karakaş, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020 [1998]).
3. Fukuyama bu tezini 1992 yılında kitaplaştırarak tüm dünyaya ilan edecekti: Francis Fukuyama, The End of History and the Last Man [Tarihin Sonu ve Son Adam], (New York: The Free Press, 1992).
4. Fukuyama'nın son makalesi için bk. "A Country of Their Own: Liberalism Needs the Nation", Foreign Affairs, Vol. 101, No. 3 (May/June 2022); https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-04-01/francis-fukuyama-liberalism-country?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_

campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20220419

5. Joseph R. Strayer, On the Medieval Origins of the Modern State, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970).
6. bk. Seyla Benhabib, Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar, çev. Berna Akkıyal, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006 [2004]), ss. 71 vd.
7. Hannah Arendt, "Zionism Reconsidered" [1945] adlı makalesinden aktaran Benhabib, age., s. 73.
8. bk. Seyla Benhabib, The Reluctant Modernism of Hannah Arendt, (Thousand Oaks, CA.: Sage Publications, 1996), pp. 41-47.

